

ПРАВОТВОРЧІСТЬ ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Риндюк В. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теорії та історії права

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

У статті розглянуто поняття «правотворча діяльність» як вид юридичної діяльності з погляду праксеології – науки про загальні закони людської діяльності. Визначено змістовні структурні складові частини цієї діяльності, як-от суб'єкт та об'єкт діяльності, спосіб, яким здійснюється правотворчість, результат і мета правотворчої діяльності.

Запропоновано розглядати правотворчу діяльність як діяльність органів публічної влади (органів державної влади й органів місцевого самоврядування), змістом якої є реалізація їхніх державно-владних (владних) повноважень щодо ухвалення загальнообов'язкових рішень у юридичній формі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, способом здійснення цієї діяльності є правотворча техніка, об'єктом – законодавство, результатом – нова якість законодавства (щодо змісту та/або форми), а метою – досягнення належного правопорядку в суспільстві, що, у свою чергу, залежить від якості й ефективності законодавства.

Система органів публічної влади, які є суб'єктами правотворчої діяльності, та їхні повноваження ухвалювати в межах своєї компетенції владні рішення в юридичній формі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, визначені чинним законодавством України.

Об'єктом правотворчої діяльності є законодавство. Водночас останнє слід розглядати як спосіб існування норм права у джерелах права на загальному рівні в юридичних формах джерел права, що мають вищу юридичну силу (законодавчі акти), та особливому рівні в юридичних формах джерел права, що мають меншу (підзаконну) юридичну силу (підзаконні нормативно-правові акти). Характер змін якості законодавства залежить від конкретного напрямку правотворчої діяльності (удосконалення, упорядкування, конкретизація (деталізація), систематизація, консолідація, кодифікація, уніфікація, гармонізація, адаптація тощо).

Способом здійснення правотворчої діяльності є правотворча техніка – система юридичних засобів, логічних і мовних прийомів, методів та юридичних процедур правотворчості, які спрямовані на вироблення норм права у формі правових положень нормативно-правових актів.

Ключові слова: праксеологія права, правотворча діяльність, законодавство.

Постановка проблеми. У теорії права правотворча діяльність розглядається як офіційна діяльність уповноважених суб'єктів держави та громадянського суспільства зі встановлення, зміни, призупинення і скасування правових норм, їх систематизації [1, с. 342]. Водночас на перше і найбільш загальне уявлення про правотворчу діяльність вказує сам термін «правотворча діяльність» – як на певний вид діяльності, що є формою інтелектуально-вольової активності людини, пов'язаної із правом, зокрема із творенням, виробленням права. У юридичній літературі на позначення діяльності, пов'язаної із правом, уживаються декілька термінів: «правова діяльність», «юридична діяльність», «юридично значуща діяльність», «діяльність у сфері права» тощо. Наприклад, у Конституції України (ст. ст. 127, 148) ужито термін «професійна діяльність у сфері права».

Отже, скласти загальне уявлення про діяльність, пов'язану із правом взагалі, особливостями її різновидів, зокрема про правотворчу діяльність, неможливо без дослідження цієї діяльності з погляду праксеології, тобто науки про загальні закони людської діяльності. О. Бандура розглядає праксеологію права як філософсько-правову науку, предметом якої є дослідження правової діяльності в усьому розмаїтті її філософських аспектів та яка є складовою частиною загальної (філософської) праксеології (теорії людської діяльності). Основні риси категорії правової діяльності запозичено у філософській категорії діяльності. Діяльність становить процес взаємодії людини зі світом, спрямований на його опанування та перетворення згідно з людськими потребами. Людина є суб'єктом діяльності, а об'єктами можуть бути фрагменти як зовнішнього, так і внутрішнього світу людини. Діяльність є механізм

мом перетворення ідеального на матеріальне. Структурними елементами діяльності є суб'єкт, об'єкт, мета, засоби, процес (діяльність має процесуальний характер) і результат [2, с. 12–14].

Багато наукових робіт присвячені дослідженню правотворчої діяльності під різним кутом зору. У представленій статті розглядається праксеологічний, тобто діяльнісний, аспект правотворчості. Серед публікацій, на яких ґрунтується дане дослідження, варто назвати праці таких науковців, як: О. Бандура, О. Ющик, С. Плавич, М. Козюбра, О. Скакун, І. Настасяк та ін.

Мета статті – дослідження поняття «правотворча діяльність» як виду юридичної діяльності з погляду праксеології права, тобто визначення змістовної структури цієї діяльності, як-от: суб'єкт і об'єкт, спосіб, яким здійснюється діяльність (засоби і сам процес діяльності (дії суб'єкта)), досягнутий результат і особлива її мета.

Виклад основного матеріалу. Найбільш широким терміном на позначення поняття діяльності, пов'язаної із правом (або діяльності у сфері права), є термін «правова діяльність». Зокрема, науковцями поняття «правова діяльність» визначається як діяльність, що складається з усіх дій суб'єктів права в різних сферах життя, здійснюється на їх підставі й відповідно до них (Ф. Фаткуллін); як діяльність, що охоплює не тільки дії суб'єктів, що здійснюють державну (публічну) владу, а й усіх юридичних і фізичних осіб, та є ширшим поняттям, ніж поняття «юридична діяльність» (Б. Шалієв) [3, с. 25].

С. Гусарєв розглядає *правову діяльність* як один із видів соціальної діяльності, що здійснюється у правовій сфері суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, унаслідок чого відбувається створення права, його розвиток і реалізація у процесі функціонування суспільних відносин. Правова та юридична діяльність співвідносяться як загальне та частка, а юридичну діяльність слід відрізнити від неюридичної правової діяльності. Отже, пропонується широке тлумачення *юридичної діяльності* як різновиду правової діяльності, що здійснюється у формах практичної, освітньої та наукової, юристами, на професійній основі, з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів [4, с. 16].

У такому разі юридичною є будь-яка діяльність, що здійснюється у правовій сфері життя суспільства юристами, а правовою неюридичною – суб'єктами, що не мають юридичної освіти. Однак варто зазначити, що, наприклад, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо ухвалення відповідних правових актів у межах їхніх повноважень за своєю природою є юридичною діяльністю. Проте далеко не всі суб'єкти цієї діяльності мають юридичну освіту (народні депутати, Президент України, члени Кабінету Міністрів України, депутати місцевих рад). Тому напевно чи коректно критерієм розмежування юридичної діяльності з іншими видами діяльності, пов'язаної із правом, визначити наявність юридичної освіти в її суб'єктів.

В. Карташов розглядає юридичну діяльність як «об'єктивовану в офіційних актах, опосередковану правом, інтелектуально-вольову, управлінську, виробничо-трудова діяльність компетентних установ і організацій, що здійснюється в певних процедурно-процесуальних формах за допомогою спеціальних юридичних дій та операцій, способів і засобів, спрямована на вирішення суспільних завдань і функцій і задоволення тим самим публічних і приватних інтересів» [5, с. 8]. У запропонованому визначенні суб'єктами юридичної діяльності є компетентні установи й організації, а результат такої діяльності знаходить свій зовнішній вираз в офіційних актах-документах. Однак, як зауважує О. Ющик, у наведеному визначенні В. Карташов, очевидно, не розрізняє «юридичну діяльність» та «діяльність у галузі права», «юридично значущу діяльність». Діяльність представника державного апарату і юрисконсульта приватної фірми чи представника організації за договором доручення – це, очевидно, суттєво різні види діяльності, пов'язаної із правом [6, с. 416–417].

На наш погляд, найбільш послідовною є позиція О. Ющика, який розглядає юридичну діяльність як специфічний вид соціальної діяльності, змістом якої є реалізація державним апаратом законодавчої, адміністративної і правоохоронної функцій, або, інакше, правове оформлення державного управління суспільством [6, с. 20]. Логічним критерієм виокремлення юридичної діяльності серед інших різновидів діяльності, пов'язаної із правом, є наявність у суб'єктів цієї діяльності державно-владних (владних) повноважень (повноважень щодо ухвалення обов'язкових до виконання рішень і забезпечення їх здійснення тими, кому вони адресовані), а не наявність юридичної освіти або певної компетенції установ і організацій.

Визначальним для розуміння державно-владних повноважень є поняття державного суверенітету як політико-правової властивості державної влади. Відповідно до ч. 2 ст. 5 та ст. 6 Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування, тобто органи публічної влади. У «Юридичній енциклопедії» зазначається, що термін «публічна влада» аналогічний терміну «народовладдя», а основними видами публічної влади є влада народу як безпосереднє народовладдя, державна влада (законодавча, виконавча, судова) та місцева публічна влада (місцеве самоврядування) [7].

Отже, юридичну діяльність варто відрізнити від інших видів діяльності пов'язаної із правом, та розуміти як специфічний вид соціальної діяльності, суб'єктами якої є органи публічної влади (органи державної влади й органи місцевого самоврядування), а змістом якої є реалізація їхніх державно-владних (владних) повноважень, що виявляється в ухваленні загальнообов'язкових рішень в юридичній формі правових актів та забезпеченні виконання цих рішень. Отже, виходячи із принципу поділу влади, закріпленого у ст. 6 Конституції України, на законодавчу, виконавчу та судову, основними видами юридичної діяльності є правотворча, правозастосовна та правоохоронна.

Правотворча діяльність як вид юридичної діяльності спрямована на встановлення, зміну скасування норм права суб'єктами публічної влади в межах їхніх повноважень в юридичній формі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Водночас законодавство слід розглядати як спосіб існування норм права у джерелах права на загальному рівні, в юридичних формах джерел права, що мають вищу юридичну силу (законодавчих актах), та на особливому рівні, в юридичних формах джерел права, що мають меншу (підзаконну) юридичну силу (підзаконні нормативно-правові акти).

Підвидами правотворчої діяльності, залежно від рівня владних повноважень її суб'єктів, є законотворчість та підзаконна правотворчість. Зміст *законотворчої діяльності* полягає в установленні, зміні та скасуванні норм права на загальному рівні в юридичній формі нормативно-правових актів вищої юридичної сили (законодавчі акти). Відповідно до Конституції України, виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина (п. 1. ч. 1 ст. 92); засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (п. 22. ч. 1 ст. 92). Отже, нормативні приписи, які *визначають права і свободи, основні обов'язки людини і громадянина, засади юридичної відповідальності*, тобто диспозиції та санкції норми права мають міститися в нормативно-правових актах вищої юридичної сили, тобто в Конституції та законах України.

Зміст *підзаконної правотворчої діяльності* полягає в конкретизації (деталізації) норм права суб'єктами публічної влади в межах їхніх повноважень на особливому рівні, в юридичній формі підзаконних нормативно-правових актів. Це означає, що права і свободи, основні обов'язки людини і громадянина, засади юридичної відповідальності, які на загальному рівні визначені диспозицією та санкцією норми права в законодавчих актах, конкретизуються (деталізуються) на особливому рівні підзаконних нормативно-правових актів меншої юридичної сили. Тобто на рівні підзаконних нормативно-правових актів мають визначатися *особливості реалізації прав, свобод, обов'язків та відповідальності, визначених законом*.

Отже, *суб'єктами правотворчої діяльності є органи публічної влади, наділені державно-владними (владними) правотворчими повноваженнями*. Система органів публічної влади та їхні повноваження ухвалювати в межах своєї компетенції владні рішення в юридичній формі законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів визначені чинним законодавством України. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Парламент – *Верховна Рада України*, яка ухвалює нормативно-правові акти вищої юридичної сили в юридичній формі законів України. Нормативний характер можуть мати також постанови Верховної Ради України, які є підзаконними нормативно-правовими актами. Нормативно-правовими актами *Президента України* як глави держави є укази Президента України. *Кабінет Міністрів України* є вищим органом у системі органів виконавчої влади, у межах своєї компетенції видає постанови Кабінету Міністрів України, що мають нормативний характер.

Систему центральних органів виконавчої влади становлять *міністерства України* й інші центральні органи виконавчої влади. Міністерства в межах своїх повноважень видають накази, які можуть мати нормативний характер. Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. (зі змінами), інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень видають накази організаційно-розпорядчого характеру, а отже, не є суб'єктами правотворчої діяльності.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють *місцеві державні адміністрації* (ч. 1 ст. 118 Конституції України). Із ч. 6 ст. 41 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. (зі змінами) випливає, що акти місцевих державних адміністрацій (розпорядження голів і накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій) можуть мати нормативний характер.

Місцеве самоврядування – як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України – здійснюється територіальною громадою в порядку, установленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, ухвалюють рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території. У ч. 1 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. зазначено, що рада в межах своїх повноважень ухвалює нормативні й інші акти у формі рішень.

Діяльність людини передбачає певне протиставлення суб'єкта й об'єкта діяльності: людина протиставляє собі об'єкт діяльності як матеріал, який повинен набути нової форми і властивостей, перетворитися з матеріалу на продукт діяльності [8, с. 151]. Будь-яка діяльність є цілеспрямованим впливом суб'єкта на об'єкт, де суб'єкт – це носій діяльності, джерело активності, спрямованої на об'єкт, а об'єкт – те, що протистоїть суб'єкту; те, на що спрямована діяльність суб'єкта; те, що перетворюється, змінюється в результаті цієї діяльності.

Отже, *об'єктом правотворчої діяльності є законодавство*, адже саме останнє зазнає різного роду змін у процесі правотворчості, виникає якісно новий стан законодавства (щодо змісту та/або форми). Характер змін якості законодавства залежить від конкретного напрямку правотворчої діяльності (удосконалення, упорядкування, конкретизація (деталізація), систематизація, консолідація, кодифікація, уніфікація, гармонізація, адаптація тощо).

Результатом правотворчої діяльності загалом є новий якісний стан законодавства (щодо змісту та/або форми), а результатом правотворчої діяльності окремих її суб'єктів можна вважати законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти. Процес діяльності – це перетворення ідеального результату, що був на початку уявним, на реальний результат діяльності наприкінці цього процесу, з використанням відповідних способів діяльності. Результат – це остаточний, кінцевий підсумок якогось заняття, діяльності, розвитку тощо; наслідок якоїсь дії, якогось явища тощо; показник чого-небудь [9, с. 1209]. Результатом діяльності є створення певного нематеріального чи матеріального блага, у якому втілені знання, навички, уміння суб'єкта діяльності.

Так, і в юридичній літературі зазначається, що результатом правотворчої (нормотворчої) діяльності взагалі є нормативно-правові акти, за допомогою яких формально закріплюють норми права. Загальним результатом нормотворчості є законодавство як джерело права [10, с. 210–211]. Продукт державної правової нормотворчості – це найперше нормативно-правові акти, які в усій своїй сукупності містять систему юридичних норм. У свою чергу, норми виражаються у вигляді численних нормативних положень, які є змістом різних нормативно-правових актів [11, с. 95].

Будь-яка діяльність, правотворча також, здійснюється певним чином, певним способом, за допомогою визначених прийомів, методів, з дотриманням певного порядку (процедур) діяльності та з використанням певних засобів. Слово «спосіб» тлумачиться як певний образ дій, прийом, метод, той чи інший порядок для здійснення, досягнення чого-небудь; те, що служить знаряддям, засобом тощо в якій-небудь справі, дії [9, с. 1375], а отже, є найбільш загальним і охоплює такі поняття, як «прийоми», «методи», «порядок (процедури)», «засоби» діяльності. Варто також зазначити, що у філософії через поняття «спосіб» визначається поняття «техніка» як спосіб добиватися чого-небудь, досягати, здійснювати; у самому широкому розумінні слова – як сукупність засобів людської діяльності, спрямованої на зміну того, що є, відповідно до людських потреб і бажань [12, с. 453].

Щодо поняття засобів діяльності, а в контексті правотворчої діяльності нас цікавлять саме правові (юридичні) засоби, то останні є досить складною юридичною категорією. У найзагальнішому вигляді правові засоби розглядаються як такі юридичні інструменти, за допомогою яких суб'єкти права можуть задовольнити свої інтереси, досягнути поставлених цілей [13, с. 104–105]. Правові засоби – це правові явища, виражені в інструментах (настановах) і діях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права. У понятті «правові засоби» можна узагальнити всі ті явища (інструменти і процеси), що покликані забезпечувати досягнення поставленої мети. Ця категорія пов'язує ідеальне (мета) з реальним (результат) [14, с. 310–318].

Отже, *способом правотворчості є правотворча техніка*, яка охоплює собою відповідні прийоми, методи, юридичні процедури та правові засоби здійснення правотворчої діяльності. Поняття та зміст правотворчої, зокрема законодавчої, техніки були розроблені автором цієї статті в монографічному дослідженні «Проблеми законодавчої техніки в Україні: теорія та практика» (Київ, 2012 р.) [15]. Правотворча техніка є системою юридичних засобів, логічних і мовних прийомів, методів і юридичних процедур правотворчої діяльності, спрямованої на вироблення норм права у формі правових положень нормативно-правових актів.

І, нарешті, діяльність є активністю суб'єкта, що має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети – уявної моделі майбутнього результату діяльності (те, чого суб'єкт діяльності прагне досягнути). Саме із цією моделлю зіставляється отриманий результат діяльності. Мета – те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти; заздалегідь намічене завдання; замисел [9, с. 661, 1588]. О. Ющик пише, що метою юридичної діяльності взагалі є належний правопорядок у суспільстві [16, с. 16–18], тобто фактичний стан упорядкованості суспільних відносин за допомогою права. С. Плавич підкреслює, що, виходячи зі специфіки правотворчої діяльності, метою правотворчості є діалектична взаємодія мети (створення якісного законодавства) та результату (ефективна реалізація права) [17, с. 10].

Отже, метою правотворчої діяльності є належний правопорядок у суспільстві. Правопорядок складається завдяки тому, що вимоги права правильно і послідовно реалізуються в поведінці членів суспільства через належне виконання ними своїх юридичних обов'язків, утримання від порушення юридичних заборон, правомірне використання належних їм суб'єктивних прав [10, с. 337–338]. Водночас якість законодавства зумовлює ефективність законодавства, що, у свою чергу, забезпечує досягнення належного правопорядку в суспільстві.

Висновки. З огляду на вищезазначене, можна запропонувати загальне уявлення про правотворчу діяльність як діяльність органів публічної влади (органів державної влади й органів місцевого самоврядування), змістом якої є реалізація їхніх державно-владних (владних) повноважень щодо ухвалення загальнообов'язкових рішень у юридичній формі законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, способом здійснення цієї діяльності є правотворча техніка, об'єктом – законодавство, результатом – новий якісний стан законодавства (щодо змісту та/або форми), а метою – належний правопорядок у суспільстві, умовою встановлення якого є якісне й ефективне законодавство. Подальшими перспективними напрямками наукових пошуків щодо цього питання є дослідження названих змістовних складових частин правотворчої діяльності.

Ryndiuk V. Law-making activity as a type of legal activity: praxeology aspect

In the article the concept of “law-making activity” as a type of legal activity is considered in terms of praxeology (the science of general laws of human activity). The substantive structural components of this activity are defined, namely the subject and object of this activity, the way of law-making activity, the result and purpose of law-making.

Law-making is considered as the activity of public authorities (state authorities and local self-government authorities); the content of this activity is exercise of power to make binding decisions in the legal form of legislative and by-law normative legal acts; the way of carrying out this activity is law-making technique; the result – a new quality of legislation (regarding the content and/or form); and the goal – achieving proper order in society, which in turn depends on the quality and effectiveness of legislation

System of public authorities that are subjects of law-making, and their authority to make, within the limits of their competence, power decisions in the legal form of legislative and by-law normative acts, determined by the current legislation of Ukraine.

The object of law-making is legislation. At the same time, the legislation should be considered as a way of existence of rules of law in the sources of law at the general level in the legal forms of sources of law having the highest legal force (legislative acts), and at a particular level in the legal forms of sources of law having lesser (subordinate) legal force (by-law normative acts). The nature of changes in the quality of legislation depends on the specific direction of law-making activity (improvement, ordering, concretization (detailing), systematization, consolidation, codification, unification, harmonization, adaptation, etc.).

The way of implementation of law-making activity is law-making technique – system of legal means, logical and linguistic techniques, methods and legal procedures of law-making, which are aimed at developing norms of law in the form of legal provisions of normative legal acts.

Key words: praxeology of law, law-making activity, legislation.

Література:

1. Скакун О. Теорія держави та права : підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 520 с.
2. Бандура О. Праксеологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 11–23.
3. Настасяк І. Загальнотеоретичний аналіз правової діяльності (у контексті дослідження функційної частини правової системи). *Urmalul juridic național: teorie i practică*. Septembrie 2018. С. 24–28.
4. Гусарев С. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 35 с.
5. Карташов В. Юридическая деятельность: проблемы теории и методологии : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1990. 44 с.
6. Ющик О. Теоретичні основи законодавчого процесу : монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2004. 519 с.
7. Юридична енциклопедія : у 6-ти т. / редкол. : Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5 : П – С. 736 с. URL: http://leksika.com.ua/12350514/legal/publichna_vlada.

8. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ильичева и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Бусел. Київ : Перун, 2005. 1728 с.
10. Теорія держави і права : підручник / О. Петришин та ін. ; за ред. О. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
11. Теплюк М. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 90–97.
12. Философский энциклопедический словарь / ред. сост. : Е. Губский, Г. Кораблева, В. Лутченко. Москва : Ифра-М, 1997. 576 с.
13. Актуальні проблеми теорії держави та права : навчальний посібник / Є. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. Є. Гіди. Київ, 2010. 322 с.
14. Балинська О., Гарасимів Т. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. Львів : Вид. ЛьвДУВС, 2010. 416 с.
15. Риндюк В. Проблеми законодавчої техніки в Україні: теорія та практика : монографія. Київ : Юридична думка, 2012. 272 с.
16. Ющик О. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. 192 с.
17. Плавич С. Теоретико-методологічні засади правотворчості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 16 с.